

УДК 811'42:378.046

Марія ФЕДУРКО,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

Анна ОГАР,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) annaogar@ukr.net

КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ В РОЗРІЗІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті йдеться про комунікативні бар'єри, тобто про труднощі спілкування. Одним із складників комунікативної компетентності є вміння усвідомлювати й долати комунікативні бар'єри, якого можна досягти за умови знання причин, що їх детермінують. Комунікативні перешкоди зумовлюються різними чинниками: соціальними, психологічними, фізичними, мовно-мовленнєвими тощо, які уможливають відмінні їх класифікації. Оцінюють комунікативні бар'єри також неоднозначно: негативно за розгляду їх як перешкод порозуміння та позитивно – як захисту від зайвої інформації.

Ключові слова: комунікативна лінгвістика, комунікативна компетентність, комунікативний бар'єр, комунікативний шум, контрсугестія, дискурс.

Лит. 7.

Mariia FEDURKO,

Doctor of Philological Sciences, Professor, the Head of Department of Philology and methods of teaching in elementary school Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mfedurko@ukr.net

Anna OGAR,

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of Philology and methods of teaching in elementary school Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) annaogar@ukr.net

COMMUNICATION BARRIERS OF ARTISTIC DISCOURSE BY COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article deals with communication barriers, that understand as a violation of process of human intercourse by a human language, for which one of communicative

not fully or in general does not understand other, negatively behaves to the manner of him vocal conduct, verbally cognitive bases or to the signs, to in-use in the act of communication. One of the components of communicative competence is the ability to understand and overcome communication barriers, which can be achieved by research reasons that cause them. Communication barriers due to different factors: social, psychological, physical, language and speech, etc., in accordance determines their different classifications. More frequent all communicative barriers divide into three types: physical, psychical and semantic. Evaluate communication barriers also ambiguous: a negative review on them as obstacles to understanding and positive - as protection against excessive information.

Keywords: *communicative linguistics, communicative competence, communicative barrier, communicative noise, discourse.*

Ref. 7.

Мария ФЕДУРКО,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) mfedurko@ukr.net

Анна ОГАР,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) annaogar@ukr.net

КОММУНИКАТИВНЫЕ БАРЬЕРЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА В РАЗРЕЗЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В статье говорится о трудностях общения. Одной из составляющих коммуникативной компетентности является умение осознавать и преодолевать коммуникативные барьеры, которого можно достичь, владея причинами, их вызывающими. Коммуникативные помехи могут быть обусловлены различными факторами: социальными, психологическими, физическими, культурно-языковыми и т. п., что соответственно предопределяет различные их классификации. Оценивают коммуникативные барьеры также по-разному: отрицательно – как препятствия в достижении понимания и положительно – как защиту от лишней информации.

Ключевые слова: *коммуникативная лингвистика, коммуникативная компетентность, коммуникативный барьер, коммуникативный шум, контрсугестии, дискурс.*

Лит. 7.

Постановка проблеми. Наука про мову має багатовікову традицію, що завдячує науковим пошукам численних дослідників різних епох і народів. Якраз ретельна, містка, нерідко жертвна праця відомих і не дуже, а то й зовсім не відомих мовознавців дала змогу накопичити багаті відомості про мову, які, однак, щоразу потрапляють під приціл нових наукових парадигм. Прикметою мовознавчого портрета минулого століття є безперервні методологічні перевороты: порівняльно-історична (генетична) наукова парадигма поступилася місцем системно-структурній, а ту змінила комунікативно-функціональна [5, 24]. Один із здобутків останньої – розвиток комунікативної лінгвістики, тобто розділу мовознавства, предметом вивчення якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови та з урахуванням усіх наявних складників комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних тощо) [1, 8]. У коло його проблемних питань входить комунікативна компетенція, тобто сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, про вербальні й невербальні засади інтеракції, а також уміння їх ефективно застосовувати в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата [1, 124]. Увесь цей комплекс і зумовлює вдалу комунікацію. Іноді ж передачу повідомлення утруднюють певні перешкоди, що порушують або деформують його. Учені ще не виробили єдиного терміна на їх позначення, тож послуговуються номенами «комунікативний шум» (Ф. Бацевич), «комунікативний бар'єр» (Л. Карамушка, Ю. Єловська), «перешкоди ефективності спілкування». У науковій літературі натрапляємо й на термін «вербальний конфлікт» [7, 658]. Аналіз його дефініції – порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, коли один із комунікантів не повністю або взагалі не розуміє іншого, негативно ставиться до манери його мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивної бази або до знаків, використовуваних в акті комунікації – дає підстави трактувати цей феномен як вербальну комунікативну перешкоду (хоч визначення охоплює й невербальні компоненти – «знаки, використовувані в акті комунікації»).

Термінологічний різнобій, однак, не применшує значення цих перешкод для процесу комунікації, точніше, для його результативності, що визначає актуальність нашої розвідки.

Аналіз досліджень. Комунікативні перешкоди доволі часто ставали предметом наукового розгляду. Здобули авторитет розвідки Ф. Бацевича, який не тільки окреслив це поняття, але й типологізував комунікативні шуми, описав результати їхнього впливу на спілкування [1, 56-57]. Психологічні аспекти проблеми комунікативних бар'єрів досліджували

О. Леонтев (теорія психологічного спілкування), Н. Голуб (мовна комунікація), Б. Поршнев (власне комунікативні бар'єри). Усе частіше комунікативні бар'єри розглядають стосовно їхнього виявлення, зокрема, мовленнєвого [3, 186].

Мета статті – з'ясувати суть комунікативних бар'єрів, причини їхнього виникнення, їхні типи та вияв у дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Комунікацію можна кваліфікувати як успішну або неуспішну. Успішна комунікація можлива за додержання кількох постулатів: інформативності (змістовності), істинності (правдивості), релевантності (висловлення має стосуватися певного стану речей), ясності та чіткості (висловлюватися треба коротко й зрозуміло). Беззаперечно, що й додержання мовленнєвого етикету – прийнятої суспільством системи стійких формул спілкування для встановлення мовленнєвого контакту співбесідників – необхідна умова успішної комунікації. Неуспішну ж комунікацію пов'язують із перешкодами спілкування – комунікативними шумами, комунікативними збоями, тобто різноманітними помилками, неточностями у вираженні думки, паузами, непослідовністю викладу, розбіжностями в лексиці й концептуальних системах комунікантів, їхніми психічними особливостями тощо [5, 29].

Поняття «комунікативний шум», упроваджене К.-Е. Шенноном і В. Вівером у теорію інформації, сьогодні розуміють як деформацію повідомлення, що ускладнює передавання/сприймання інформації. Ф. Бачевич розподіляє комунікативні шуми на три типи.

Перший – *фізичні шуми*, охоплюють зовнішні механічні перешкоди при передачі інформації. Скажімо, звукові ефекти від навколишніх предметів (вуличний рух, інші звукові сигнали), невиразний почерк, фонетичні порушення комунікаторів тощо.

1. – *Тату!..*

– *А що, доню?*

– *Мозна до вас на луці?... (У. Самчук)*

2. – *Де ви? – кричали з катера.*

Але їх крик глушив шум мотора.

– *Ми тут! – слабо вигукували у зарослях.*

Але їх вигук глушив вітер.

Другий – *психічні шуми*. До них зараховують такі психічні порушення, що викликані ставленням (від негативного до вкрай позитивного) комунікаторів. На думку одразу спадає теорія когнітивного дисонансу, за якою при негативному оцінюванні адресанта адресатом останній не здатен позитивно оцінювати зміст повідомлюваного [2, 92].

1.– *Ого, а ти чого так рано ось тут по полю волочишся?*

– На прогулянку вийшов, – відповів Їжак.

– На прогулянку? – зареготався Заєць. – А я подумав, що твоїм ногам ліпше би було лежати, ніж на прогулянку лазити (І. Франко).

2. – Що це за чоловік? – спитала насторожено.

Галя здвинула плечима. Не могла дивитися на бабцю, тож стежила за кленовою гілкою у вікні.

– Він піднявся ізнизу?

– Ні! Власне, я не знаю...

– Що він тобі говорив?

– Розпитував про місця. Як, де що називається...

– Ти повинна його стерегтися, – наказала коротко стара. – Він мені не подобається...

– Але це ж просто перехожий чоловік! – здивувалася Галя.

– Добре знаю таких перехожих. Не вступай із ним у розмови...

– Та коли у тебе щось запитують...

– Не вступай із ним у розмови! – повторила бабця і відчула, що приливає їй до голови кров (В. Шевчук).

3. Рафаїл Суліман мав звичку насторожуватися, доки ще йому поставили питання:

– З чого ти живеш, Рафаїле? Чим торгуєш?

Суліман меланхолійно похитав головою:

– А чому я мушу торгувати? Я собі живу... І дай боже, щоб ви так жили, пане Аркадію...

Суліман ніколи не говорив йому «отче» (І. Вільде).

Зверхність Зайця у першому випадку й негативне ставлення бабці до предмета комунікації, сором'язливість або навіть страх Галі у другому є причиною виникнення у цих діалогах психічних бар'єрів. Третій ж діалог дає підстави дещо розширити трактування Ф. Бацевичем психічних шумів, хоч беззаперечно цей мікроконтекст ілюструє саме цей клас шумів: комунікативний бар'єр тут зумовлений звичкою Сулімана всякий раз насторожуватися при розмові, очевидно, через закритість характеру, недовіру до людей.

Третій тип – *семантичні шуми* – виникають унаслідок спілкування різними мовами, використання лексики з обмеженою сферою вживання, побудови складних і довгих повідомлень тощо [1, 56].

– Ти дуже гарний хлопець, Андрію, – мовила Ольга.

– Ти хотіла сказати, що я непогана людина? – перепитав (В. Симоненко).

Однак у художньому дискурсі трапляються випадки, які важко однозначно потрактувати. Скажімо, такі:

– Подивись, що твоя невісточка витворяє! – крикнула Кайдашиха, вихопивши з печі мале горня з кашею.

Старий Кайдаш витріщив очі на горня і не знав до чого воно йдеться.

– Глянь! Що це таке! – сказала Кайдашиха, тикаючи під самий ніс Кайдашеві горня з кашею.

– Каша. Що ж воно, як не каша. – сказав Кайдаш. Він не доглядався, в якому там горщику зварили кашу.

– Подивись лишень, в якому горщику приставила твоя невісточка оцю кашу, – сказала Кайдашиха.

– В щербатому б то, чи що, – сказав Кайдаш.

– В щербатому... А чи стане цієї каші на всіх? – спитала Кайдашиха, сердита, що Кайдаш не розуміє діла.

– Чорт вашого батька знає, в якому там горщику ви приставляєте кашу. Бийтеся собі удвох, а мене не зачіпайте, – сказав Кайдаш, сердитий на жінок (І. Нечуй-Левицький).

Цей бар'єр зумовлений нерозумінням предмета розмови одним із комунікантів (Кайдашем), тобто його можна назвати *когнітивним шумом*. Хоча розвиток цього комунікативного непорозуміння має ще й свою психологічну передісторію: Кайдашиху страшенно обурило учинок невістки, це обурення перешкоджає їй чітко викласти, про що йде мова. Реакція ж Кайдаша цілком інша, ніж очікувала Кайдашиха, бо він не знає, що викликало її гнів. До того ж Кайдаш має неприємний попередній досвід сварки з невісткою та сином, що утруднює процес порозуміння поміж співрозмовниками.

У соціолінгвістиці, яка теж займається природою перешкод, що супроводжують комунікацію, використовують поняття «комунікативний бар'єр» у значенні «сукупність перешкод, що виникають за передачі інформації від комунікатора до реципієнта» [3, 185]. Комунікативні бар'єри – явище неоднорідне. Серед них розрізняють:

– бар'єри, зумовлені інформаційним складником спілкування (спричинені особливостями мови й процесами говоріння – фонетичні, семантичні, стилістичні, логічні);

– бар'єри, зумовлені особливостями соціально-перцептивного складника спілкування (зумовлені наявністю/відсутністю емпатії, стереотипів);

– бар'єри, зумовлені особливостями інтерактивного складника спілкування, що виявляються у різних стилях і стратегіях спілкування [3, 186].

П. Козирєв веде мову про комунікативні бар'єри соціального й психологічного характеру: якщо перші зумовлені належністю партнерів

комунікації до різних соціальних груп, то другі спричинюються як індивідуальними психологічними особливостями комунікантів (тип темпераменту; гендерні, професійні, релігійні, національні, соціальні, політичні погляди), так і психологічними стосунками між ними (приязнь/неприязнь) [4, 202].

Як бачимо, з комунікативними бар'єрами асоціюється неуспішне спілкування. Однак не завжди їх варто кваліфікувати негативно. Усяка комунікація – це інформаційний, ціннісний, емоційний вплив, що може змінювати світогляд, ставлення того, кому він адресований. Проте не кожна людина сприймає цей вплив, та й не завжди він доречний. З цього приводу Б. Поршнев зазначає: той, хто говорить, навіює, але не кожне словесне навіювання сприймається як таке, бо зазвичай наштовхується на зустрічну психологічну активність – контрсугестію, протинавіювання. Учений вирізняє три види контрсугестії: уникнення, авторитет і нерозуміння [6, 155]. Уникнення – тип бар'єра спілкування, що характеризується ухиленням від джерел впливу, від контакту з партнером, за якого спілкування стає неможливим. Визначивши партнера як небезпечного, чужого, людина уникає спілкування з ним, або, якщо це неможливо, докладає зусиль, щоб не сприйняти його повідомлення (людина не уважна, не слухає, не дивиться на співрозмовника, використовує будь-яку причину для припинення розмови).

Уважається, що авторитетність джерела інформації залежить від його надійності, компетентності, привабливості, щирості, повноважень і соціального престижу. В основному, чим більше людина довіряє співрозмовникові, тим вище оцінює його надійність, тим менше думає, що її хочуть навмисно в чомусь переконати. Авторитет людини залежить від її соціального становища (статусу), соціального досвіду, професійних знань й успіхів у вагомих справах тощо.

Щодо нерозуміння, то часом людина стикається з ситуацією, коли подану нею інформацію сприймають неправильно. Часом потенційно небезпечна для людини інформація може надходити й від людей, яким вона довіряє, тоді захистом буде «нерозуміння» повідомлення [4, 205].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, комунікативні бар'єри – явище складне та різноаспектне. Це пояснює, чому їх називають різними термінами, по-різному дефінують, класифікують за різними параметрами (фізичні, психічні, семантичні; соціальні й психологічні), оцінюють радикально протилежно стосовно їхньої ролі (утруднюють комунікацію, захищають від непотрібного впливу). Уміння усвідомлювати та долати комунікативні бар'єри є одним із складників комунікативної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Волчанська Г. Комунікативні засоби творення опозиції «свій-чужий» у політичному дискурсі / Волчанська Ганна, Чорна Олена // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 92 – 95.
3. Словська Ю. В. Комунікативні бар'єри та їх мовленнєве виявлення / Словська Ю. В. // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 185 – 187.
4. Козирев П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання / Козирев П. // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 1. – С. 201 – 211.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / Михайло Кочерган // Мовознавство. – 2003. - № 5. – С. 24 – 29.
6. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
7. Чайка Л. Структура та динаміка ситуації вербального конфлікту / Чайка Лариса // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 658 – 660.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky : [pidruchnyk] / Florii Serhiiiovych Batsevych. – K.: Akademiia, 2004. – 344 s.
2. Volchanska H. Komunikatyvni zasoby tvorennia opozytсии «svii-chuzhyi» u politychnomu dyskursi / Volchanska Hanna, Chorna Olena // Semantyka movy i tekstu : materialy KhI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Ivano-Frankivsk, 26-28 veresnia 2012 r.). – Ivano-Frankivsk, 2012. – S. 92 – 95.
3. Ielovska Yu. V. Komunikatyvni bariery ta yikh movlennieve vyjavlennia / Yelovska Yu. V. // Semantyka movy i tekstu : materialy KhI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Ivano-Frankivsk, 26-28 veresnia 2012 r.). – Ivano-Frankivsk, 2012. – S. 185 – 187.
4. Kozyriev P. Komunikatyvni bariery spilkuvannia ta shliakhy yikh podolannia / Kozyriev P. // Naukovyi Visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – 2004. – № 1. – S. 201 – 211.
5. Kocherhan M. Movoznavstvo na suchasnomu etapi / Mykhailo Kocherhan // Movoznavstvo. – 2003. - № 5. – S. 24 – 29.
6. Porshnev B. F. Sotsyalnaia psykholohiia y ystoriia / B. F. Porshnev. – M.: Yzd-vo Mosk. un-ta, 1979. – 320 s.
7. Chaika L. Struktura ta dynamika situatsii verbalnogo konfliktu / Chaika Larysa // Semantyka movy i tekstu : materialy KhI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Ivano-Frankivsk, 26-28 veresnia 2012 r.). – Ivano-Frankivsk, 2012. – S. 658 – 660.